

Osmanlı Devleti'nin Batavya (Cakarta) Şehbenderlerinin Endonezya İzlenimleri

Indonesian Impressions of the Batavian (Jakarta) Consuls of the Ottoman Empire

Dr. Lokman AKBAŞ¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin Endonezya ya da Osmanlı Türkçesi'ndeki eski ismiyle Cava Adaları ile 16. yüzyıla dayanan ilişkileri vardır. 19. yüzyıl başlarından itibaren dünyanın farklı yerlerine şehbenderlik açmaya başlayan Osmanlı Devleti, Güneydoğu Asya'da Hollanda sömürgelerinin başkenti olan ve 1945 sonrasında bağımsızlığını kazanan Endonezya'ya 2022 yılına kadar başkentlik yapan Cakarta ya da eski ismiyle Batavya'da 1882 yılında bir şehbenderlik açmıştır. Bazı fasılalar hariç tutulursa bu şehbenderlik 1923 yılına kadar devam etmiş ve biri fahri diğerleri muvazzaf başşehbender olmak üzere toplam 11 Batavya şehbenderi görev yapmıştır. Bu makalede bu şehbenderlerin, bölgeye yerleşmiş Hadramut asıllı Arap Osmanlı tebaası ile Endonezya'nın yerel Müslüman halkı hakkındaki raporları odak noktası olacaktır. Ayrıca onların Endonezya hakkındaki coğrafi, idari, sosyal ve insani izlenimlerine de yer verilecektir. Şehbenderlerden sadece birkaçı Endonezya hakkında kapsamlı rapor hazırladığından bütün şehbenderlerin değerlendirmelerini bu makalede aktarmak mümkün olmamıştır. Ancak elde edebildiğimiz raporlar 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Endonezya hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Raporlar şahsi kanaatleri yansıttığından subjektiftir. Ancak farklı kişiler tarafından farklı zamanlarda hazırlanan raporların birbiriyle uyumlu olması verilen bilgileri doğrular niteliktedir. Hollanda'nın eline geçmesi istenmeyen bazı bilgilerin şifreli yazılmış, imha edilmiş veya şifahen aktarılmış olduğundan gizli kalmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Ancak elde edebildiğimiz bilgi ve belgeler Endonezya coğrafyası hakkında yazılan tarihin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak ve altı asırdan fazla yaşamış bir devletin son dönemine ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cava, Endonezya, Batavya, Cakarta, Şehbender.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The Ottoman Empire has relations with Indonesia or the Java Islands, which are known in Ottoman Turkish with its old name, dating back to the 16th century. The Ottoman Empire, which started to open consulates in different parts of the world at the beginning of the 19th century, opened a consulate in 1882 in Jakarta or Batavia, which was the capital of the Dutch colonies in Southeast Asia and became the capital of Indonesia until 2022, which gained its independence after 1945. Except for some interruptions, this consulate continued until 1923 and a total of 11 General Consuls served in Batavia, one of whom was honorary and the other officially appointed ones. This article will focus on the reports written by these consuls about the Arab Ottoman subjects of Hadramut origin who settled in the region and the local Muslim people of Indonesia. In addition, their geographical, administrative, social and human impressions about Indonesia will also be included. Since only a few of the consuls have prepared comprehensive reports on Indonesia, it has not been possible to convey the evaluations of all consuls in this article. However, the reports we have obtained give us important information about Indonesia in the last quarter of the 19th century and the first quarter of the 20th century. Reports are subjective as they reflect personal opinions. However, the compatibility of the reports prepared at different times by different personalities confirms the information given. It is highly probable that some information that is not wanted to be received by the Netherlands is encrypted, destroyed or transmitted orally and thus remained confidential. However, the information and documents we have obtained will contribute to a

¹Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, lokman.akbas@hbv.edu.tr

Atf için (to cite): Akbaş, Lokman (2024), "Osmanlı Devleti'nin Batavya (Cakarta) Şehbenderlerinin Endonezya Hakkındaki İzlenimleri". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(3), 1351-1366.

better understanding of the history written about Indonesia and will shed light on the last period of a state that lived more than six centuries.

Keywords: Java, Indonesia, Batavia, Jakarta, Ottoman consuls.

Paper Type: Research

Giriş

Osmanlı'nın Hint Adaları ya da Cava Adaları denilen Endonezya Takımadaları ile irtibatı Yavuz Sultan Selim'in (hük.1511-1520) 1517 yılında Suriye, Mısır ve Arap Yarımadası'nı Osmanlı hâkimiyeti altına aldığı saltanatının son yıllarına kadar dayanmaktadır. 16. yüzyılın başlarında Hint yolu ticaretini muhafaza etmek için donanmalarını Portekizlilere karşı harekete geçirmiş, Güneydoğu Asya'daki Müslüman devletlerle temasa geçmiştir (Kılıç, 2020, 639). Bu dönemden itibaren Osmanlı toprakları ile Endonezya adaları arasında Hint Okyanusu vasıtasıyla deniz yolu bağlantısı kurulmuştur. 17. yüzyıl sonrasında bölge ile irtibatı zayıflayan Osmanlı Devleti'nin tekrardan bölge ile ilgilenmeye başlaması 19. yüzyıl başlarını bulmuş, ancak bölgeyle gerçek manada irtibat kurması bu yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgede şehbenderlikler açmasıyla (1302 Salnâme-i Nezâreti Hariciye, 258-268; 1306 Hariciye Nezâreti Salnâmesi, 291-312; 1318 Hariciye Nezâreti Salnâmesi, 235-246) mümkün olmuştur.

Tebaasının hukukunu müdafaa etmek için 19. yüzyıl ortalarında Hollanda Krallığı ile yapılan anlaşma (BOA: A.} DVN.NMH 8/20; 40/8; 8/30; İ.MMS 9/368) gereğince bölgeye şehbenderlik kurmak isteyen Osmanlı Devleti ancak yüzyılın sonunda Hollanda hükümetinden gerekli izni alabilmiştir. 350 yıl Hollanda sömürgelerine ve 1945 yılında bağımsızlığını kazanması sonrasında da 2022'ye kadar Endonezya Devleti'ne başkentlik yapan Cakarta eski ismiyle Batavya'ya ancak 1882 yılı Şubat'ında bir şehbenderlik açılmıştır (Kılıç, 2020, 640-641). İlk olarak Seyyid Abdülaziz Efendi fahri şehbender olarak, bir yıl sonra Temmuz ayında da Ali Galip Bey'in muvazzaf başşehbender olarak atamasıyla da 1923 yılına kadar devam edecek 40 yıllık bir süreç başlamıştır (Göksoy ve Tetik, 2019, 214-218).

Atanan şehbenderlerin yarısı bir çeşit sıtma hastalığı olan malarya hastalığı dolayısıyla, birkaçı Hollandalı yetkililerin baskısıyla görevini bırakmak durumunda kalmıştır. Batavya'da biri fahri diğerleri başşehbender olmak üzere toplam 11 şehbender görev yapmıştır. Çeşitli sebeplerle kısa müddet boş kalan bu görev Alman konsolosluğu yetkililerine vekâletle tevdi edilmiştir. Meşrutiyet Devrimi'nin yaşandığı dönemde iki seneliğine atanan fakat görev yerine gidip gitmediği bilinmeyen Mehmet Erşed Bey ile sadece resmi işlerle ilgilenen bazı şehbenderlerin bölge hakkında herhangi bir raporu bulunmamaktadır. Ali Galip Bey, Mehmet Kamil Bey ve Mustafa İbrahim Rasim Bey'in ise bölge hakkında önemli değerlendirmeleri bulunmaktadır. Son Batavya Başşehbenderi Rafet Bey de önemli bilgiler vermişse de onun daha çok I. Dünya Harbi ile alakalı raporları bulunmaktadır.²

1. Osmanlı Devleti ve Güneydoğu Asya

Osmanlı Devleti'nin bölgeye olan öncelikli ilgisi, toprakları olan Hadramut'tan (Yemen) Güneydoğu Asya'ya göç etmiş olan Araplar dolayısıyla olmuştur. Bazı efsanelerde atalarını Türklerle akraba olarak gösteren Malezya ve Endonezya'nın Müslüman halkı (Braginsky, 2015; Göksoy, 1999, 178-179; Hurgronje, 1906, 18; Seljuq, 1980: 301-302) ile de sultanın Halife unvanı dolayısıyla bir bağ kurmuştur. Ayrıca Kanuni döneminde başlayıp (Rızaulhak Şah, 2005) II. Selim döneminde zirveye ulaşan Açe Sultanlığı ile ilişkileri (BAO, HR.TH 208/74; Kathirithamby-Wells, 2015, 93, 99) 19. yüzyıl başlarında da devam etmiştir (Baiquni, 2012). Yine 19. yüzyılda Kedah (BAO, HAT, 785/36657 A/B; Braginsky, 2015, 53-

² Bu bilgiler Osmanlı arşivlerindeki birçok belgeye istinaden özet olarak verilmiştir. Osmanlı'nın Güneydoğu Asya ilişkilerine dair Osmanlı arşiv belgeleri İsmail Hakkı Kadı & A. Peacock tarafından *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* (Leiden, Brill, 2021) isimli eserinde İngilizce transkriptleri ile beraber derlenerek basılmıştır. Verilen genel bilgiler için bu esere de bakılabilir.

61), Riau-Lingga (BOA., İ.DH 407/26941) ve Cambi (BOA., İ.HR 173/9431) gibi yerel sultanlıkların himaye ve tabiiyet taleplerinin sembolik de olsa kabul edilmesi, Osmanlı'yı bölge ile ilgilenmek durumunda bırakmıştır.

2. Yöntem

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda Açe ve Gucerat Devleti ile olan ilişkileri arşiv belgelerinde bulunmaktadır. Ancak sonrasında Güneydoğu Asya ile ilişkilerinin azalması sebebiyle çok az arşiv belgesi kayda geçmiştir. Bundan dolayı 19. yüzyıla kadar bölge hakkında ciddi bilgi ve belge bulunamamaktadır. Batavya'da şehbenderlik açılmadan önce bölge hakkında bilgi veren birkaç önemli rapor kaydı varsa da Batavya'da 1882'de bir Osmanlı şehbenderliği açıldıktan sonra ancak kayda değer bilgiler veren raporlar hazırlanmaya başlamıştır.

Batavya Şehbenderliği ile ilgili Osmanlı devlet arşivlerinde birçok belge bulunmaktadır. Batavya Başşehbenderliği evraklarının birçoğu siyasi ve idari meselelerle ilgili olduğu için ayrıca uzun bir çalışma konusu olarak ele alındığından bu makalede bu konulara değinilmeyecektir. Burada Endonezya coğrafyası hakkında rapor yazan şehbenderlerin bölgenin coğrafi ve sosyal hayatıyla ilgili izlenimleri makalenin ana konusu olacaktır. Ayrıca şehbenderlerin verdikleri bilgilerine destek olması açısından bölgedeki önemli şahısların Endonezya bölgesi ve buradaki Osmanlı nüfusu hakkında verdiği bilgiler ile onların verdikleri bilgileri tahkik eden Meclis-i Vâlâ raporu konuya destek olması açısından değerlendirilecektir.

Yer isimleri evraklarda geçtiği şekliyle aktarılıp, parantez içinde bugünkü isimleri yazılacaktır. Ayrıca izah gereken yerler kısa ise yine parantez içinde uzun olduğunda ise dipnot olarak verilecektir. Genel olarak raporlardaki giriş ve son kısımlarda verilen saygı ifadeleri terk edilmiştir. Ayrıca gereksiz yerler de çıkarılmış olmakla beraber metnin aslına olabildiği ölçüde sadık kalınmıştır. Yalnızca Osmanlı Türkçesi kelimeleri günümüz Türkçesi kelimeleri ile değiştirilmiştir.

3. Batavya Şehbenderliği Açılmadan Önce Verilen Bilgilere Göre Endonezya Coğrafyası

19. yüzyılda Endonezya hakkında tespit edebildiğimiz ilk bilgi kaynağı Osmanlı Devleti'nden yardım ve himaye talep etmek için yollanan Açe Sultanlığı'nın elçisi Mehmet Gavs'ın Haziran 1850 tarihli mektubudur. Gavs bu mektubunda özellikle Endonezya'nın Sumatra Adası ve Açe toprakları hakkında şu bilgileri vermiştir: (BOA, İ.HR 66/3208)

“Sumatra tabir olunan Cavî (Cava Adaları/ Endonezya Takımadaları) memleketi denizin ortasında bir büyük ada olup ona bağlı yerlerin had ve hesabı yoktur. Bir bölümünde Aşi (Açe) denilen yerin hükümdarı Mansur Şah, diğeri Kalemyan (belgenin Arapça'sında Falemban/Palembang-Sumatra) denilen iklimin de müstakil bir hükümdarı olduğu gibi Minkabu (Minangkabau/Sumatra) tabir ettikleri iklimin de hususi memuru vardır. Bahsi geçen üç bölgede Devlet-i Aliye Osmaniye topraklarından gelmiş hesap ve tarif edilemez pek çok tebaası vardır. Bütün bu yerlerin de hususi hükümdarları vardır ve hepsi Şafi mezhebine mutlak surette itaat eden Müslümanlardır.”

Mehmet Gavs'ın verdiği bilgileri üzerine bölge hakkında bilgi toplayarak değerlendiren Osmanlı'nın yüksek istişare kurumu Meclis-i Vâlâ'nın hazırlattığı 1851 tarihli coğrafi, sosyal ve siyasî raporda Endonezya'nın Açe bölgesi ve Açe Sultanlığı'nın toprakları hakkında şu bilgiler verilmiştir: (BOA, İ.MVL 226/7706)

Açe Padişahı'nın memleketi, Güneyden Hindistan'da bulunan Bengal Körfezi'nin nihayetinde ve Doğu Büyük Okyanus sahilinde bulunan Malaka Burnu önünde büyük adalardan olan Sumatra, Cava ve Borneo namında üç adet adalardan başka bir takım küçük adaları da kapsamaktadır. Bu memleketin coğrafyaca mevkii ekvatorun kuzeyinin 5. derecesinden başlayarak yine ekvatorun güneyinde bulunan 10. derecede ve Doğu tarafı boyunca dahi 90. derecesinden başlayarak 120. derecesine kadar olan alanı içermektedir. Bu memleketin bütün

deniz ve kara hududu hesaba göre dört tarafıyla 25.000 mil mesafeyi bulmaktadır. Sumatra Adası'nın kuzeyinde Açe (Açe) namındaki büyük bir ticaret limanı bulunmakta ve Hükümdarı'nın yukarıda zikir edilen bütün Ada'ya emir ve hükmü geçmektedir. Bu memleketin bütün sakinleri ve ahalisi 22 milyonu İslam ve 1 milyonu Mecusi'dir. Zikir olunan Sumatra Adası'nın doğu tarafında bulunan Fadan (Padang) ve Kalemban (Palembang) ve Bengâhülü (Bengkulu) namında limanlar Felemenk Devleti zaptında olduğundan ahalisi idaresi altındadır. Bunlardan başka bütün memleketi ecnebi ellerin saldırısından korunmuştur. Bu memleketin bütün ahalisinin farklı lisanları kullanması iktizasınca konuşmaları birbirinden başka ise de hükümet muamelesi gereğince vekilleri, bütün yerel lisanları ile İngiltere ve Fransa lisanlarını öğrenmiştir. Bu memlekette mevcut olan İslâm milletinin ekseri Şafii ve bir miktarı Hanefi mezheplerini seçmiştir. Zikredilen toplam nüfusu dâhilinde nizami asker olarak muvazzaf asker yok ise de belli olduğu üzere hükümdarlarına tam itaatleri gereğinde icap ettiğinde bunlar hep birden askerlik etmektedirler. Kullandıkları silahlar çakmaklı tüfek ve tabanca ve kılıçtan ibarettir. Büyük-küçük top dahi kullandıkları ve bunlardan başka cennet mekân Sultan II. Selim zamanında Yemen valisi olan Sinan Paşa tarafından memur gönderilerek döktürülmüş olan beş yüz parça top da bu Sumatra Adası'ndaki hükümet ettiği Açe namında limanda mevcuttur. Burada kum altını, kurşun ve bakır çeşitleri ile elmas ve akik madenleri vardır. Bitki olarak mahsulleri de karanfil, tarçın, şeker, kahve, biber, günlük, Arap zıkkı, pirinç ve buğday vesairenden ibarettir.

Bu iki belgede verilen bilgilere bakıldığında bölgedeki halkın yüzyıllar önce İslamiyeti benimsemiş ve idari olarak Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına alınmamışsa da Osmanlı Sultanı ve Halifesine karşı bağlılığını sunmuş ve yabancı istilalara karşı Osmanlı'yı müttefik kabul etmiş zengin bir coğrafyaya olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'ne tabiiyeti yeniden gündeme gelen Açe için 1869'da verilen bir raporda da "*ahalisi umum ehl-i İslam olarak arazisi dahi münbit ve mahsuldar olduğu cihetle az himmetle imar ve islahına bakıldığı halde pek çok menafi ve fevaid hâsıl*" olabileceği bilgisi verilmektedir. (BOA, İ.MMS 37/1524_24) Bu bilgilerin bütün Endonezya Takımadaları için de geçerli olduğu rahatlıkla söylenebileceği nazara alınırsa bölgeden Osmanlı'ya gelen taleplerin ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Osmanlı da bölgeye bir şehbenderlik açarak bölgenin öneminin farkında olduğunu gösterecektir. Ancak Osmanlı Devleti, bölgeye şehbenderlik açmaya karar verdiğinde Açe Sultanlığı Hollanda Krallığı'nın kısmen istilasına uğradığından (1874) (BOA., HR.SYS 2895/9) ve uluslararası tanınırlığı olmadığından dolayı şehbenderliğini Hollanda sömürgelerinin başkenti olan Batavya'da açmak durumunda kalmıştır.

1. Endonezya'daki Osmanlı Tebaası

1897-1899 yılları arasında Batavya'da başşehbenderlerlik yapan Kamil Bey, Osmanlı toprakları olan Hadramut ahalisinin Hindistan ve Hindistan Adaları olarak geçen Endonezya/ Malezya topraklarına yerleşmesi ve halk arasındaki itibarı hakkında bir rapor düzenlemiştir. 1898 tarihli bu rapora göre: (BOA, Y.A.HUS 385/2_3)

Hadramut, Arabistan'ın güneyinde bulunan ve başlıca Benî Timem, Benî Hier, Benî Hamdan ve Benî Kinde kabilelerinden müteşekkildir. Rivayete göre 2 milyona yakın ahalisi vardır. Hadramut kıtası daha Hazret-i Peygamber'in zamanında Ziyâd bin Lebîd'ül Ensârî (ra.) marifetiyle İslam devleti idaresine dâhil edilmiştir. Ebubekir Sıddık (ra.) hilafetinde de yalnız Terim havalisi sakinleri biâtını kabul etmiş ve Ömer'ül Faruk (ra.) devrinden sonra Seyid'üş Şüheda İmam Hüseyin ebi Talib torunlarından Ahmet bin İsa el-Muhacirîn İmam-ı Cafer'üs Sadık bin İmam Zeynelabidin Basra'dan dönerek Hadramut'ta yerleşmiştir. Zamanla evlat ve torunları artmış, Hadramut'un her tarafına yayılarak her biri birer mahalde birer emirlik ve kabile teşkil etmişlerdir. İmam Zeynelabidin nesli bugün 40.000 civarında ulaşmış bazıları Hadramut'da ve bazıları Zengibar ve Hindistan'ın muhtelif yerlerine hicret etmiş ve ticaretle meşguldürler. Bu seyyidler Alevi unvanıyla anılmakta olup Hadramut kabilelerinin bedevilik

âlemine dalmış ve ara sıra birbirlerine saldırarak taşkınlık etmeleri üzerine ehli addolunan şehir ve kasaba halkını hicrete mecbur eylemişlerdir. Bundan beş asır evvel Batı ve Kuzey Hindistan'a hicrete başlayanlar yavaş yavaş Hindistan'ın her noktasına yayıldıkları gibi Hint Adaları'na da dâhil olmuşlardır. Hint Adaları'nda İslamiyet'in yayılması Hadramutlu Arapların varmasından önce Endülüs'ten gelmiş olduğu bugün Cava'nın Banten ve Surakarta havalisinde payidar olan kabirlerin kitabesinden anlaşıldığına göre Garplı Araplar (Arâb-ı Meğâribe) ile başlamıştır. Hadramut Araplarının bölgeye hicreti ve yerleşmeleriyle de İslam'ın yerleşmesine büyük tesir bahşetmiştir. Bu vecihle Hint Adaları'na yerleşmiş olan Hadramut Arapları Padişah Hazretleri'nin lütfuyla bu havalide şahit olunan tabii nimet hazinelerinden istifadeye başlamışlardır. Asli sakinleri ile kıyaslanamayacak derecede fitrî zekâları icabınca ticaretlerini geliştirerek kısa müddet zarfında servet kazanmış ve bir taraftan sultanlar ve köklü emir sülaleleriyle akrabalık ilişkileriyle bazı hükümetlerde yerli reis ve emirlere halef olmuşlardır. Bu kabilden olarak Borneo'nun Buntianak (Pontianak) ve Sisak, Cava'nın Surakarta havalisinde ve Madura'da muhtelif hükümetler teşkil etmişlerdir. Şimdi de Felemenk hükümeti müdahalesini hususi şartlarla kabul etmiş olan yarı müstakil bazı küçük hükümetlerde mühim mevkileri işgal etmektedirler. Bu suretle köklü emirlerle akrabalık eden seyyidlerden en ziyade nüfuz ve şöhret sahibi olanlar Sakkaf, Kâf, Cenîn, Serâ, Akbel, Aytaş, Şihâb, Aydarus, Aydîd ve Hüdâ sülaleleridir.

Bölgedeki Osmanlı tebaası hakkındaki önemli raporlardan birisi de bölgedeki seyyidlerin Osmanlı ile irtibatını sağlayan II. Abdülhamid'in danışmanlarından Seyyid Fazıl Paşazade Sehl Paşa'nın³ 1903 tarihli mektubudur. Halife'ye hitaben yazılan bu mektupta Endonezya adalarının tarihi hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır: (BOA, Y.PRK.AZJ 46/10)

Endülüs İslam hükümetinin düşmesi ve İslam ahalisinin Hristiyan zulmünden kurtarılmasına gayret etmek emniyeti ile Kuzey ve Orta Afrika'ya gurup gurup hicret ettikleri bir hengâmda ehlibeytten bir aile Ümit Burnu yoluyla Hint Adaları cihetine intikal etmiştir. Avrupa'ca o hengâmda bilinmez yerlerden kalmış olan Malezya Adaları'ndan olan Sumatra Adası'na ulaşarak ve mahalli ahaliye din-i Muhammedî'yi telkin ederek o tarihten itibaren İslam'ın hidayet nurunun o havalide milyonlarca ahali arasında yayılmasını başlatmıştır. Bu tarihten yarım asır sonra Arap Yarımadası'nın güneyinden ticaret maksadıyla evvela Hindistan sahillerine ve bahsi geçen sahilleri takiben Hint Adaları'na ulaşmış bulunan Araplar İslam'ın yayılmasına hizmet ile Sumatra'dan başlayarak ta Mülük (Maluku) Adaları'na varıncaya kadar İslamiyet'in yayılmasına çalışmışlar. Portekizliler önce Hint ve sonra Hint Adaları'na ulaşınca değin bütün "Malezya" ahalisi İslam ile müşerref olmuştur. Portekiz ve İspanyolları müteakiben Hint Adaları'nda Hollandalıların teşkil eylediği "Doğu Hint Ticaret Şirketi" (VOC) Hint Adaları'nda ilk başta ticaret suretiyle mahalli ahali içine girmiştir. Beyliklerden oluşan birçok İslamî küçük hükümette alışverişi artırarak servet ve kuvvet kazanmışlardır. Sonra bahsi geçen hükümetler arasına anlaşmazlık yaymak sureti ile yekdiğeri aleyhine kıyam ve kan dökücü harpleri netice verdirmiştir. Zayıf görünen tarafa yardım etmek ve vaat edilen yardıma mukabil sonradan idarî nüfuz temin edecek sözleşmeler eklemek suretiyle "Ticaret Şirketi" yarım asır içinde bir siyasi hükümet halini almıştır. Bu suretle ilk önce Cava Adası içerisinde bulunan İslamî hükümeti ortadan kaldırıp doğrudan doğruya hüküm icra etmeye başlamıştır. Napolyon Bonapart'ın düşmesi üzerine İngiltere ile akit eylediği anlaşma gereğince Hollanda hükümeti Cava ve ona bağlı adaları müstemleke kabul ederek Ticarî Şirket'i lağvetmiş. Ve 1815 tarihinden beri oluşan hükümet Cava'dan başka Sumatra ve Mülük Adaları ahalisini peyderpey itaatleri altına alarak hâlen 38 milyon Müslüman nüfusundan oluşan Malezya Adaları'nda (Endonezya) hükmünü icra etmiştir. Arz ettiğim sebeplerden dolaydır ki Hadramut, el-Hasa, Necid ve Bağdat havalisinden Felemenk müstemlekâtına gitmiş ve gitmekte olan Osmanlı tebaası sair hükümet ahalisi gibi ticari münasebet vesairesinde hürriyete mazhar olamayarak gabi

³ Seyyid Fazıl Paşa Hicaz eşrafından olup Şeyh Muhammed Zafir, Şeyh Ebü'l Hüda ve Esad Efendi gibi II. Abdülhamid'in temsilci olarak özel görevler verdiği danışmanlarındandır. Bkz. A. Özcan (1995), *Abdülhamid ve Hilâfet* (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları), 81. Sehl Paşa ise Fazıl Paşa'nın oğlu olup İttihad-ı Muhammedî cemiyeti kurucuları arasındadır. Seyyid Sehl (Süheyl) Paşa hakkında bkz. L. Akbaş (2015), "II. Mesrutiyet Döneminde İslamcılık ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti" (YL. Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 97-98.

(anlayışsız) yerliler gibi mahallî hükümetin zulmüne maruz bulunmaktadırlar. Osmanlı tebaası Hollanda müstemlekâtında bulunan Araplar 60.000 nüfusa ulaşmakta olup bunların ekseri bir asır evvel ticaret maksadıyla Malezya adalarına gidip servet kazanıp yaşam kurmuş kimselerdir. Kerbela faciasından sonra Hazret-i İmam-ı Hüseyin Efendimizin sülalesi Irak ve Arap diyarının her tarafına göç etmeleri ve sığınmaları zamanında idi ki Hadramut kıtasına hicret eden Alevî seyyidlerin bir kısmı Hadramut'un fetret halinden Hint ve Hint Adaları'na kadar hicrete mecbur kalmış olduğundan bugün Cava Adaları'nda birçok seyyid (sâdât-ı kiram) bulunmakta ve alışveriş ile iştigal eylemektedirler.”

Sehl Paşa'nın verdiği 60.000 sayısına rağmen Batavya'nın ilk muvazzaf Başşehbenderi olan Ali Galip Bey ise Hollanda sömürgelerindeki Osmanlı tebaasının sayısını 15.000 olarak vermektedir (BOA, HR.SYS 2895/9). Galip Bey'in verdiği net rakamlar, Hollanda kaynaklarına dayandığını gösterdiğinden sayının az gösterilme ihtimalini, Sehl Paşa'nın ise kaba bir hesapla net olmayan ve abartılı bilgiler verdiği net sayıyı ifade etmek zor görünmektedir. Ancak bölgedeki Arap ve özellikle Hadramutlu seyyid Osmanlı tebaası nüfusun yoğun olması bölgede nüfuzunu yaymak isteyen Osmanlı Devleti için cazip hale getirdiği açıktır.

Osmanlı hükümeti, Batavya şehbenderlerinden Emin Bey'in de ifade ettiği gibi “Osmanlı saltanatına tam bir sadakat ve bağlılıkları cihetiyle yegâne vasıtamız bulunan ancak Arap kavmi eşraf ve önde gelenleri aracılığıyla” olabileceği kanaatindedir (BOA, MF.MKT 462/33). Bunun farkında olan Hollanda hükümeti de Kamil Bey'in ifadesiyle “Hint Adaları'na yerleşen Osmanlı tebaası Hadramutlu cesur Araplar Avrupalıların dehşetli saldırılarına karşı direnişleri organize ettiklerinden ciddi sınırlamalara tabi tutulmuşlardır” (BOA, Y.A.HUS 385/2_3). Yine Batavya başşehbenderlerinden Rıfki Bey de “ticaretle zenginleşen bu Arapların köylere yerleşmelerine izin verilmemiş ve yerleşmiş olanlar da çeşitli bahanelerle şehirlere döndürülmekte olduklarını” rapor etmiştir (BOA, HR.HMŞ.İŞO 174/5_1). Rasim Bey de Kâmil Bey gibi Müslüman halkın cahil bırakıldıklarından bahsettikten sonra “sanat, ziraat ve ticaretten mahrum kaldıklarından tefecilik gibi haram olan çirkin işlerle uğraşmaya başlamış en cahil en ahlaksız bir kesimi teşkil ettiklerini” söylemiştir (BOA, HR.TH 324/82). Nitekim Osmanlı Devleti Batavya'da şehbenderlik açarak etkisiz bir kalabalık olan bu tebaasını bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. Ancak I. Dünya Harbi'ne kadar bu amaca ulaşamamıştır ki 1921 yılında bu Araplardan bazılarının Osmanlı aleyhine dönmesinden dolayı Rafet Bey “bir avuç nakit mukabilinde dinini, milletini ve vatanını sattıklarından” bahsetmektedir (BOA, HR.SYS 2465/72).

2. Osmanlı Şehbenderlerinin Bölge Hakkındaki İzlenimleri

Bölge hakkında en kapsamlı raporları hazırlayan ilk muvazzaf Osmanlı Başşehbenderi de olan Ali Galip Bey'dir. Galip Bey 1884 tarihli raporunda Hollanda sömürgelerindeki Endonezya adalarının siyasî, sosyal ve ekonomik durumu hakkında oldukça teferruatlı bilgiler vermiştir: (BOA, HR.SYS 2895/9).

Hollanda müstemlekelerinden Hint Adaları ahali üç kısım olup birincisi *Mala* yahut *Malayo* (Malay) kısmıdır ki bütün sahil boyunda sakin olup Arap vesair yabancılar ile karışmış olarak Mala (Malayca) lisanıyla konuşur, Arap harfleriyle yazarlar. Yabancılar Mala lisanını Felemenk yani Latin harfleri ile yazmakta olduklarından yerlilerden birçok kişi de Latin harflerini kullanmaktadır. İkincisi şark tarafında meskûn olan *Cavanî* yahut *Cavî*lerdir ki Mala lisanından daha zengin ve latif biraz da Mala lisanıyla karışık Cavî lisanını konuşur ve soldan sağa doğru yazdıkları başka harfleri kullanırlar. Üçüncü sınıf batı cihetinde bulunan *Sundaneler* olup Mala ve Cavî lisanlarıyla karışık başka bir dilde konuşurlar. Adanın asıl ahali çoğunlukla Müslüman olup ancak bir mahallinde eski dinleri olan Buda dinini (mezhebini) muhafaza etmiş birkaç yüz kişiden ibaret bir kabile ile Katolik rahipleri tarafından din değiştirmiş birkaç bin yerli vardır.

Sunda adalar topluluğu, Sumatra, Bangka-Belitung, Cava, Madura, Bali, Sumbawa Lombok, Flores, Sumba, Timor, Timorlaut adalarından ibarettir. Sumatra Adası'nda Felemenk Devleti'ne tabi olan kısımlarda 1.602.997 İslam ve 46.482 Çinli ve 5.851 Arap ve 5.109 muhtelif Doğu milletlerinden ve 2.883 Avrupalı olmak üzere "Riau Adaları" ile beraber toplam 2.663.320 nüfus bulunmaktadır. Adanın toplam nüfusu olan 5-6 milyonun hemen hemen yarısı Felemenk kontrolü altındaki bölgelerde yaşamaktadır. Adanın iç kısımlarındaki Batak ve Açeliler bağımsız idareye sahiptirler. Geri kalan adanın bütün sahili ile güney tarafları Felemenk Devleti'ne bağlıdır. Nüfus ve tabii servet cihetiyle Felemenk Devleti'nin en fazla gelir temin ettiği yer olan Cava Adası Hint Adaları'nın her cihetle en önemlisidir. Bu adanın kuzeybatısında bulunan Batavya şehri Felemenk yerel hükümetinin merkezidir. Cava Adası iç kısmında eski yerel sultanlıklardan iki sultanın sözde hükmünde (gerçekte ise Felemenk idaresinde) ve Cavî neslinden olan Surakarta ve Cokcakarta isminde iki eyalet vardır. Bu eyaletlerle dâhil olduğu halde adanın, 20.008.276 yerli ve 211.257 Çinli ve 35.565 Avrupalı ve 10.761 Arap ve 2.621 muhtelif Doğulu milletlerden olmak üzere toplam 20.268.480 nüfusu vardır. Sadece Batavya şehrinin ise 65.799 yerli ve 24.030 Çinli ve 5.981 Avrupalı ve 1.032 Arap ve 147 muhtelif Doğu milletlerden olmak üzere toplam 96.989 buraya bağlı olan yerleşim birimleriyle beraber ise 96.367 nüfus vardır. Cava'nın güneydoğusunda bulunan ve arazisi çok verimli olan Madura Adası'nın 1.089.474 nüfusu vardır. Ahalisi Mala lisanı ile karışık başka bir lisan konuşur. Cava Adası'nın doğusundaki bir volkan sebebiyle Cava'dan ayrıldığı söylenen 58.151 nüfuslu Bali Adası halkı eski dinleri üzere Budist'tirler. Buranın Budist bir hükümdarı var ise de idaresi Felemenk hükümeti elindedir. Sumbawa, Lombok, Flores, Sumba, Timor, Timorlaut adaları, Cava Adası etrafında olup hepsi 50.000 kadar nüfusu barındırır. Yalnız Timor Adası'nın doğusu (Doğu Timor) Portekiz Devleti'ne tâbidir. Borneo Adası ise Avustralya kıtasından sonra mevcut adaların en büyüğüdür. Ahalisi *Mala, Dayak, Bugis* ve *Rafgari* isimleriyle asıl dört kavimden olup her biri farklı lisanlar ile konuşur. Muhtelif milletlerin ekseri Müslüman olup yalnız Dayaklar kendilerine mahsus eski bir dine tabidirler. Borneo Adası'nın Felemenklilere tabi olan kısmında 968.700 nüfus vardır. Borneo Adası'nın toplam nüfusu ise 2-3 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Seleb (Selebes) Adaları ise, Borneo Adası'nın doğusunda olup bazı mahalleri büsbütün müstakil ve bazı mahalleri ise ya doğrudan doğruya veyahut himaye suretiyle Felemenk Devleti'ne tabidir. Bütün ahalisi Mala ve Bugis soyundan olup hepsi Müslüman olmak üzere 1.211.446 nüfus vardır ve dört lisan konuşurlar. Mülük Adaları, Seleb Adaları'nın doğusunda olup Büyük Mülük ve Küçük Mülük adıyla iki kısımdan oluşur. Büyük Mülük'de *Ternate* Sultanı'nın hüküm ve nüfuzları Yeni Gine'nin batısına kadar uzandığından ve Ternate Sultanı Felemenk Devleti himayesinde olduğundan, Felemenkliler buraların da kendisine tabi olduğunu iddia etmektedir. Mülük Adaları'ndaki halk Mala ve Bugis soyundandır ve hepsi Müslüman olmak üzere toplam 749.121 nüfusu vardır. Felemenk Krallığı'nın Hint Adaları müstemlekeleri, 26.718.506 yerli, 351.828 Çinli, 43.787 Avrupalı, 23.381 Doğulu vesair milletler ve 15.828 Arap olmak üzere toplamda 27.153.371 nüfusu barındırır. Hollandalılar, 4 milyon nüfustan ibaret küçük bir millet iken gemileri sayesinde Takımadalar'daki bağımsız milletler de sayıldığında 30 milyonu aşan büyük bir memleketin hâkimi olarak Avrupa'da ikinci derecede müstemleke sahibi devlet sırasına geçmişlerdir.

Galip Bey bu raporunda Endonezya ahalisini, aslen Çin ve Hint soylarından olmasını nazara vererek "esasen koyu esmer, boy kısa, saç siyah ve uzun, göz çekik, burun yassı, ağız büyük ve ekseriya bıyık sakal yoktur" diye tarif eder. Milletlerin bölge bölge farklılıklarını ise şöyle anlatır:

Sumatra'daki Açeliler ile Bataklar daha açık ve Borneo ve Mülük'te yaşayan Bugisler ise siyaha yakın daha koyu renktedirler. Cava Adası'ndaki Malalar sımaca sahilde bulunan Cavanelerden farklıdır. Sima farklılıkları gibi ahlak ve fitratları dahi farklıdır. Mesela Sumatra'nın Açeliler gibi bazı ahalisi diğerlerine nispetle daha zeki, gayyur ve cesurdur. Bunun aksi olarak Cava soyundan olanlar anlayışı kıt, mülayim, zevk ve alâyişe meyyaldirler. Sahilde bulunan Malayların ahlakı yabancılarla irtibattan bozulmuştur.

Endonezya Takımadaları ahalisinin elbiseleri esasen hemen tek çeşit gibiye de mahal ve mevkie göre şekil ve suretleri muhtelifdir. Mala taifesi başlarına bir mendil ve arkalarına bir mintan (gömlek) ve bellerine peştamalvari bir kumaş kuşanmakta ve ekseriyetle peştamal altına dizlerinden aşağısını gösteren pantolon da giymektedirler. Cava soyundan olanlar ise başlarına başka tarzda bir mendil bağlayıp bellerine pantolon giymeden ayaklarına kadar peştamal kuşanırlar. Bütün kadınları örtüsüz olup (İslam'a göre tesettürsüzlüğü kastediyor) elbiseleri bir entari ve peştamaldan ibarettir. Kadın-erkek buradaki bütün ahali, yalın ayak yürümek alışkanlıkları olduğundan yerli askerlerin ayakları çıplaktır.

Sumatra hava oldukça mutedil ve mahal ve mevkiine göre nem yoğunluğu olarak vahim veya biraz da hafif olarak tarif eder. Bundan dolayı çeşitli sıtma, ciğer ve bağırsak hastalıkları gibi ekseri ölümcül olan yerel hastalıklardan bulaşıcı hastalıklar bulunmaktadır. Bulaşıcı humma ve veba ise hariçten nadiren gelmektedir. Kolera bu bölgede eskiden yokken bir asırdan beri Endonezya Takımadaları'nı birkaç defa istila etmiş ve beş on senedir yerel hastalıklardan olmuştur. Sahil bölgelerindeki nüfusu çok olan şehirlerde muson yağmurlarının yağmadığı kurak mevsimde ara sıra kolera baş göstermekte ve bazen de bulaşıcı hale girerek büyük tahribat yapmaktadır. Cava Adası'nın iklimi sıcak ve nemli olup sahilde bulunan şehirlerde gölgede derece ortalama 30-35 dereceyi geçmektedir. Bu derece sıcaklık Arap Yarımadası ile Hindistan'ın bazı mahallelerine nispetle fazla değilse de havadaki nem havayı ağırlaştırmaktadır. Eylül ve Ekim'den Nisan ve Mayıs'a kadar devam eden muson yağmurlarının olduğu yağışlı mevsimde sıcaklık 1-2 derece kadar düşer. Hava uyumsuzluğu yaşayan Avrupalıların ilk geldiklerinde alışmak için tercih ettikleri Cava'nın 3.000 metreyi bulan volkanik dağlarında ise sıcaklık 22-23 derecelerde seyretmektedir. Borneo Adası'nın iklimi Sumatra Adası'ndan daha mutedildir. Seleb Adaları'nın iklimi ise diğer adalara nispetle daha mutedil ve arazisi dahi verimlidir.

Sumatra'da toprak pek verimli olduğundan her taraf bitki ve ağaçlarla kaplıdır. Bazı ağaçlar şaşırarak derecede süratle büyümektedir. Sumatra'da bitki olarak demirhindi ve ceviz-i Hindi (Hint cevizi) ve ceviz-i bevva (muskat cevizi) sıcak bölgelere has meyveli ağaçlar, abanoz, kâfur, baobap, gotaperça (gotu kola?), kauçuk, tarçın, karanfil ve diğer makbul kokulu ağaçlar yetişmektedir. Ayrıca tütün, pirinç, mısır buğdayı, şeker kamışı, acı biber, vanilya, ananas, pamuk, zencefil ile bazı tıbbi bitkiler ekilmektedir. Cava'da bunlardan sadece acı biber ile bazı ağaçlar bulunmazken kahve, kakao, vanilya, çay ile son zamanlarda hükümetçe yaygınlaştırılan kınakına ve bazı bitkiler bulunur. Cava ve Sumatra'nın Deli bölgesinde çok kaliteli tütün yetiştirilmektedir. Lombok'da "sapan" denilen meşhur bir boya ağacı ve Sumba'da "sandal ağacı" yetişmektedir. Seleb Adaları'nda da sandal ve kalembek ağaçları ile "antyar" denilen simli ağaçlar bulunur. Mülük Adaları'nda karanfil, ceviz-i bevva ve acı biber gibi baharatın en alası çokça yetiştiğinden *Baharat Adaları* ismi de verilmektedir. Endonezya Takımadaları'nda bizzat hükümet ve gerek şahıslar tarafından yetiştirilen ağaçlardan sıtmaya iyi gelen kaliteli *sülfat dö kinin* tekeli olarak üretilmektedir. Endonezya Takımadaları'nın şeker kamışından yapılan şeker başlıca mamulü olup yalnızca Cava ve Madura adalarında 1.268 buharlı makine fabrikalarda çalışmaktadır. Ondan başka çay ve kınakına vesaire mahsullerin işlenmesi için bir takım el makineleri ve işletmeler mevcuttur.

Bölgede eşekten başka evcil hayvanların hepsi mevcut olup pirinç tarlaları mandalar vasıtasıyla sürülmektedir. Vahşi hayvanların başlıcaları ise fil ve kaplan ve orangutan ile çeşitli maymunlardır. Cava'da ise fil ve orangutan bulunmamaktadır.

Sumatra'da altın, gümüş ve demir; Bangka-Belitung adalarında büyük kalay madenleri vardır. Sunbaba Adaları'ndaki küçük nehir kenarlarında bazen altın- gümüş madeni parçaları bulunmaktadır. Birçok volkanik dağları, orman ve nehirleri olan Borneo Adası'nda pek çok altın, bakır, demir, kalay ve kaliteli elmas madenleri ile akamber çıkmaktadır. Seleb Adaları'nda da volkanlar ile altın ve gümüş madenleri vardır.

Endonezya Takımadaları'nın sanayisi Hint ve Çin sanayi gibi olmayıp ancak eskiden Cava Adaları ahalisinin putperest olmaları ve ibadet ettikleri putlar ile büyük mabetlerinin taştan imal ve inşa edilmesinden ötürü mimari ve heykeltıraşlık Hindistan'dan belki daha fazla ilerlemiş olduğu müzelerde görülen esnam (heykeller) ile mabet harabelerinden anlaşılmaktadır. Ve 13. asırda bölgeye İslamiyet'in gelişinden dolayı peyderpey tahrip edilen eski mabet enkazlarıyla bina edilmiş bir hayli camii mevcuttur. Batavya müzesinde görülen altından imal edilmiş, mücevher ve kıymetli taşlarla murassa (süslenmiş) kabzalı çeşitli eski eserler Endonezya Takımadaları'nda bu tarz sanayinin de mevcut olduğunu göstermekteyse de şimdi ancak bazı yerlerde çeşitli şekillerde silah sanatı vb. imalatın ancak adı kalmıştır. Sumatra'da bölgesel süslemeler için adi surette altın işleme ve Cava'da bazı gümüş ve bakır kap kaçak imalatı ve Borneo'da ham mücevheratı tıraş etme gibi sanatlar vardır. Endonezya Takımadaları'nda yine bazı ufak tefek şeyler imal etmek gibi küçük sanayisi mevcut olsa da bahsi külfetine değmez. Bir tek ipek ve pamuk kumaş dokuma sanatına yönelik sanayisi kalmışsa da Çin ve Hint kumaşları gibi nefis olmadığından revacı da yoktur. Bir müddetten beri ithal edilen Avrupa mallarının ucuzluğu yerlilerin de rağbetini çektiğinden mahalli kumaşlar gittikçe itibardan düşmekte ve Endonezya Takımadaları'nda kumaş dokuma sanatı bitmektedir. Dolayısıyla Endonezya Takımadaları'nın eski ve yerel sanayisinden ehemmiyetli bir şey bulunmayıp onların yerini peyderpey ihraç sanayi malları almaktadır.

Endonezya'da Felemenklilerin hüküm ve nüfusunun artması için yapılan teşvikler ile Avrupalıların sayısı arttığından, ihtiyaçlarına munasip Avrupa mamulleri de çoğalmaktadır. Yerlilerin toprak üzerinde kamıştan inşa ettikleri evlerde Avrupalılar oturmadıklarından, onların ikamet edecekleri Avrupa tarzı haneler inşası için gerekli mimarlık, marangozluk ve demircilik vesair şeyler için gereken sanayi Endonezya Takımadaları'nda mevcuttur. Fakat çiftçilik ve rençberlikle uğraşan yerlilerin bu gibi sanayiye pek de rağbetleri bulunmamaktadır. Çinliler fitraten zeki ve çalışkan olduklarından Hollanda Hint Adaları hükümeti yerlilerin muktedir veya mütehammil olamadıkları imalat ve inşaat için iktiza eden mahallere bir takım Çinlileri getirmeye mecbur olmuştur. Yine Bangka-Belitung Adaları'nda bulunan kalay madeni ocaklarından maden çıkarmak yerlilerin harcı olmadığından Çinli amele istihdam olunmuştur. İşte bu sebeple senelerdir Felemenk müstemlekelerine Çinliler yerleşmiş ve nüfusları 300.000'i geçmiştir. Fitraten zeki olmalarıyla Avrupalıların ihtiyaçlarına hitap eden sanat ve sanayi ekseriyetle Çinlilerin eline geçmiş, kısmen de Avrupalılar sahip çıkmışlardır.

Ali Galip Bey'in 1886 tarihli bir raporu ise Endonezya tarihi hakkında bazı bilgiler verir: (BOA, Y.EE 8/6)

Hicretin 6. ve 7. asırlarında Arap Yarımadası'nın doğusunda bulunan kabilelerden bazı kimseler ticaret maksadıyla Malaka Yarımadası ile Sumatra'nın kuzey taraflarına gelmiş ve sonradan Hint Adaları'na yayılmışlardır. Cavalılar eski zamanlardan beri Hint dinlerinden Brahman mezhebinde iken sonradan Budistlerin istilası üzerine Budizm'i kabul etmiş ve İslâmiyet'e girinceye kadar bu din üzere kalmışlardır. O zamanlarda Cava Adaları'nın⁴ ortasında kurulan Mataram İmparatorluğu, adaların muhtelif yerlerindeki birçok küçük devletleri kendine bağlayıp kuvvetli bir hükümet kurmuştur. Bu tarihlerde adaya gelmeye başlayan Araplar Cava'daki diğer hükümetler gibi küçük bir hâkimin idaresinde olan Şeribon (Cirebon/Batı Cava)⁵ şehrine varmış, İslam'ı burada yayarak küçük bir hükümet kurmuşlardır. Daha sonra başta Mataram İmparatorluğu ahalisi ve nihâyet bir asır zarfında (m. 15. asrın sonlarına doğru) tamamen Cava ahalisi Müslüman olmuştur. Bu adalar ahalisi ise hükümetlerine karşı mükellef oldukları vergiye mukabil çalışıp Avrupalıların ticaretlerine iştirak edemediklerinden kendi geçimleri için ettikleri başlıca pirinç mahsulü ile sair cüzî mahsullere malik olabilirler. Bu cihetle kendileri ekseriyet üzere fakir olup zengini nadir ve orada hükümet

⁴ Endonezya Adaları'na genel olarak *Cava Adaları* denirken Sumatra Adası'na *Küçük Cava* da denilmiştir. Bkz. D. Van Huseyn Azmî D. Hârûn, *ed-Da'vetü'l-İslamiyye fî Malizyâ* eserine atıfla A. Sait Aykut, "54. Bölüm: Notlar", içinde *İbn-i Battuta Seyahatnamesi* C. 2, 2. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2004), 891.

⁵ Kutha Cirebon, Cheribon ya da Çeribon gibi farklı yazımları da vardır.

memuriyetinde müstahdem mahallî emirlerden ibarettir. Cavalılar halim ve sefahate meyyal ve bununla beraber mütediyyin ve ekseriyet üzere namazlarını kırlarlar. Buralarda İslâmiyet kuvvet kazanmadan evvel bir taraftan Avrupalıların dahil ve zâfî menfaatlerine ters bazı hususların icrasına mâni olmalarından dolayı şeriat hükümlerinden olan kadınların örtünmesi şimdiye kadar unutulmuştur. Nakliye vasıtalarının arttığı son senelerden beri Hint Adaları'ndan ortalama olarak senelik 8.000 kadar Müslüman hacı Hicaz tarafına azimet etmektedir. Felemenk hükûmeti Adalar ahalisinin kendi aleyhine isyana sebep olabilecek her türlü vesilelerin kaldırılmasına ve yabancılar tarafından dahi ifsat edilmemesine fevkalâde dikkat ve itina etmektedir. Bu ahali aynı mezhepten olduklarından daha kolay isyana teşvik edebilecek olan evlâd-ı Arabî ve hususiyile İslam ulemasını Adalar dâhiline kabul etmediklerinden Adalar ahalisi cehalet içindedir.

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti sadece tebaası olan Araplarla ilgilenmemiştir. Çünkü 20-25.000 hacının geldiği (BOA, HR.SYS 551/4) Endonezya halklarıyla da ciddi bir gönül bağı bulunmaktadır. Nitekim Rıfki Bey “*gerek Cavalı ve gerek Malay kavminin Canib-i Seniyy'ül Cevanib-i Hazret-i Hilafetpenahî'ye olan kalben samimi olarak bağlılık, muhabbet ve ubudiyetlerini ne kadar arz etmiş olsam yine anlatmaktan aciz olduğunu*” (BOA, İ.HR 321/20729) ifade etmiştir. Rafet Bey de “*bu havali Müslümanlarının ayrıma gerek kalmadan gerek Arap ve gerek Malay ve Sunda ve Cava vesaire milletlerine mensup olsun dindarlığı gereğince Hilafet-i muazzamaya manevi bağları o derece sağlamdır*”(BOA, HR.İD, 1373/57) diyecek, “*el ve eteklerine ve hatta ayaklarına kapanarak hürmet ve muhabbet göstermekte olan Uzak Doğu Müslümanlarının bir Türk'e hasretkeş âşık gibi hasret*” olarak tarif edecektir (BEO 1166/87419_7).

Mehmed Kamil Bey ise bölgedeki halklar hakkında şu bilgileri vermiştir: (BOA, Y.PRK.EŞA 28/58)

Sunda ve Mülük Adalar Topluluğu, Seleb ve Borneo ve Yeni Gine Adaları'nın önemli kısmından oluşmaktadır. Felemenklerin büyük müstemlekelerini teşkil eden Malezya'nın⁶ toplam kayıt altındaki nüfusu son istatistiklere göre 35 milyon olarak tespit edilmiştir. Mabet ve kabirler gibi kadim eserlerin şehadetiyle bu adalardan Cava, Sumatra ve civarı ile ehemmiyetçe ikinci derecede olan adalar ahalisi Çin ve Hintliler ile iç içe olduklarından meçhul bir devirden beri Buda ve Brahmavî dinlerinden (mezheplerinden) iken m. 13. asra doğru Arapların bu havaliye hicret ve ticaret için seyahate başlamasından itibaren Endonezya'da din ve mezhepçe bir büyük inkılâp hâsıl olarak İslamiyet yayılmıştır. Bu büyük kıtada ve bu farklı toplumlar arasında İslamiyet kısa müddet zarfında yayılarak dal budak salarak yerleşmiş ve “*istikbalde İslamiyet'in ilerlemesini isteyenlerin yüzünü güldürecek ve dini müjdelere kavuşmak olmak istidat ve kabiliyetini göstereceği bir zamanda*” Avrupalıların taarruzuna maruz kalmıştır. Felemenk sömürge idaresi, yerel halkı cahil bırakarak hayvan gibi istihdam etmekte, en müessir maddî-manevi bir nüfuz kazanmaya çalışmaktadır. Felemenk hazinesine büyük menfaatler sağlamak için “*Felemenk çıplak mültecilerinin keselerini doldurmaya alet edilen ahali-i Müslime'ye*” hiç merhamet edilmemektedir. Müslümanlarda mektep ilimleri (maarif), din ilimleri ve şeriatan istifade imkânı kâmilen imha edilmiştir. Kanunen ilim tahsili için istisnasız her sınıf ahaliye izin varsa da kadim mahalli reisler müstesna olarak amele gibi hizmet, daha doğrusu esir gibi “*bir avuç pirinçten ibaret olan ahvât-ı yevmiyesini tedarik için*” ömrünü geçiren halkın bu nizamdan doğrudan doğruya faydalanamayacağı tabiidir. Zira otuz beş milyon nüfusu barındıran Müslüman ahali cehalet belasından arınamayacak kadar karanlığa batmış durumdadır. Hint Adaları Müslümanları genellikle “*Şafî mezhep ise de lafza-i Celâl (Allah lafzı) ve ism-i pâk-i Cenab-ı Muhammedî'yi yâd etmekten*” başka dini hiçbir bilgileri yoktur. Cami ile mescitleri harabe bir haldedir. Cava hâkim ve emirleri arasında en bilgilisi bulunan

⁶ Belgede Malayca ile kardeş diller konuşan bölgeye atfen o zaman için kullanılmayan Endonezya yerine Malezya ifadesi kullanılmıştır. İngiliz etnolog Georg Earl Yunanca “*indos*” (Hintli) ve “*nesos*” (ada) kelimelerini birleştirerek 1850 yılında oluşturduğu “*indu-nesians*” zamanla “*Indonesia*” kelimesine dönüşmüştür (A. Kavas (2021), *İslam Dünyası*, 2. Baskı (Ankara: DİB Yayınları), 81). Endonezya adı 1920'lerden itibaren yaygınlaşmıştır.

Yogyakarta hâkimine bir cemile olmak üzere yalnız Sulu şehrinde Felemenk hazinesinden sarf edilerek bir cami inşa edilmiştir. Vakıfların idaresi ile yetim malları mahalli sömürge hükümeti tarafından idare edilmektedir. Birinci ve ikinci derece şehir ve kasabalarda oturan Hadramut ve Somali Arapları arasında görülen bazı muallimlerden başka yerlilerde gerek dini ve gerek dünyalık ilimlerde bilgisi olan yok gibidir. Hac için bu havaliden binlerce hacı Hicaz'a giderek bir derece bir şeyler öğreniyorlarsa da orada kalarak İslami ilimler öğrenmeye muvaffak olmuş ve memleketine dönerek talebe okutmuş kimse yoktur. Müstemleke politikası aslında "İslamiyet'in imha esasına" dayandığından son zamanlarda hacılara uygulanan kontrol kaidesi üzerine her sene hacca gidenlerin azalmaya başladığını istatistikler göstermektedir. Borneo ve Seleb ve Gine-i Cedîd (Yeni Gine) istisna edildiğinde müstemlekelerinin en mühim kısmı olan Malay, Cavane (Câvî, Cavalılar), Sundane lisanlarında büyük farklılıkları bulunan üç kavimden oluşmaktadır. Bunlardan Cavalılar ile Sundaneliler tam bir mahrumiyetle yaşamaktadır. Dini hislerin noksan veya yıkılmış olduğu bir memlekette güzel ahlakın eseri bulunamayacağı hükmüne bir delil olan bu müstemleke halkı, şeriata göre kesin haram olan şeyleri mubah gibi görmektedirler. Mesela gayrimüslimlerle kızlarını evlendirmek haram olduğu halde bunu engelleyecek İslamî bir cemiyet veya fetva verecek birisi bulunmamaktadır. Bundan dolayı Protestan kilisesine bağlı melez namıyla Avrupa hukuku uygulanan bir sınıf ortaya çıkmıştır. Felemenk hükümeti bütün müstemlekesi için Doktor Snouck adında aslen Protestan bir müsteşrik (oryantalist) müftü ve refakatine da bir nümâyiş olmak üzere Hadramutlu Seyyid Osman adında birini muavin tayin etmiştir. Bütün şehir ve kazalarda hükümetin hususi isteklerini yerine getiren bazı safdiller de müftü ve kadı tayin edilmiştir.

Hollanda sömürge idaresi hacca gidenlerden dönüş ücretlerini emanet olarak alarak tahsil için Hicaz'da kalanları engellemiştir (BOA, A.} MKT.MHM 558/1_49). Cahil kalan halkı da self derecesinde bir muameleye tabi tutmuştur. 19. yüzyıl sonlarında Hollanda Sömürgeleri Valisi'ne danışmanlık yapan Snouck Hurgronje'nin de ifadesiyle "olağanüstü derecede uysal ve çalışkan" insanlar olması (Hurgronje, 2007, 236) Endonezyyalılara bu muamelenin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Seyyid Fazıl Paşa yerli Müslümanlara Hollanda sömürge idaresi tarafından yapılan muameleyi şöyle tasvir etmektedir:

Müslümanlar Hıristiyanlara diz çökerek tazim ve selam verme mecburiyetindedir. Batavya ve Surabaya gibi büyük şehirler haricindeki sair kasabalar dâhilinde tramvayda Hıristiyanlardan şapkalı biri bulunduğunda yerli ahaliden birinin binmeye salahiyeti yoktur. İstisnalar haricinde Avrupalılar gibi bir arabaya sahip olamadıklarından Hollandalı ve Hristiyanlar nazarında bir nevi esaret altındadırlar. Nitekim sayılamaz misallerle ispatlanmış olduğu gibi nikâh altında olan bir kadın veyahut bir bakire kız zorla kocasının veya pederinin hanesinden alındığında bile hukukunu savunamamaktadır.(BOA, Y.PRK.AZJ 46/10).

Rasim Bey'in raporuna göre Osmanlı tebaası Araplar da yerel halk gibi ikinci sınıf vatandaş olarak görülmekte ve Asyalı Kanunları (mahkûm milletler) uygulamasına tabi tutulmaktadırlar. Yani Avrupalı (efendi) hukukuna haiz olanlar katletmek dâhil her ne türlü aşağılayıcı muamele yapsa da Asyalı Hukuku'na tabi olanlar hiçbir hak iddia edemezler. Bununla beraber zorunlu hizmetler ve daha fazla vergilere mükelleftirler.(Hacı Rasim Bey, r. 1326, 26-29). Hollanda hükümet memurlarının bir vakitler bu Arapların şebenderhanenin semtinden geçmesini bile men etmiştir. İstanbul'da Osmanlı mekteplerinde tahsil etmiş cidden *efendi* lakap ve sıfatını hak etmiş oldukları halde yalınayak gezmeye mecbur bırakılmışlardır. Başlarındaki sarıkları ile tahsil ve talim edenlerin gururla taşıdığı resmi elbiselerini değiştirilerek hayvanlara benzer muamele edilerek Cavalılar gibi peştamal ile gezmeye mecbur edilmişlerdir. Hapis ve ceza ile tehdit edilerek zikrinden utanılacak bazı zulüm ve haksızlıklara, medeniyet dünyasında adalet ve eşitliğin ismini utandıracak zorbalık ve zulümlere maruz kalmışlardır. (BOA, HR.TH 330/92).

Osmanlı Devleti, Dünya Harbi'ne kadar anlaşmalarla sabit olan vatandaşlarına eşitlik kapsamında Avrupalı statüsü sağlanması için mücadele vermiştir. Ancak Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar bu çabalardan bir netice alamamıştır (BOA, HR.SYS 563/1_615). Osmanlı

hükümeti, Hollanda idaresi altında yaşadıkları sıkıntılardan kaçmak isteyen Cavalılara vatandaşlık vermek taraftarı olmuştur (BOA, HR.MKT 261/64). Ancak 1875 yılında ekonomik olarak iflasını (moratoryum) açıkladıktan sonraki dönemde askeri ve siyasi gücü iyice zayıfladığında resmi prosedürleri takip etmeye başlamış, Osmanlı tebaası olmak isteyenlerden tebaası oldukları devletten gerekli izni almalarını istemeye başlamıştır (BOA, DH.MKT 856/67_3). Açe gibi Osmanlı tabiiyetinde olduğu sabit olan yerel sultanlık ve halklarını himaye etme isteği, Hollanda tarafından direk reddedilmese de Açe'nin Osmanlı ile bağlarını kopardığı iddiasıyla kabul edilmemiş (BOA., A.} DVN.NMH 21/5_1, Reid, 2016, 178), sömürgeci devletlerin baskısıyla da Osmanlı Devleti'nin buralara müdahalesine müsaade edilmemiştir (Göksoy, 2015, 175).

Dünya Harbi çıktığında ise Rafet Bey “*Burada bulunan bazı Almanlar... Cava ahalisi (İslamlar) dahi cihada kıyam edecekleri kavli ile Felemenkleri tehdide kalkışıyorlar ise de esbâb-ı müdafaa ve kıyamdan külliye mahrum ve cehl ile püryan bir kitlenin bu ahvale ne derecede tesir hâsıl edeceğini tayin müşküldür*” (BOA, HR.SYS 2406/80) olduğunu söyleyecektir. Nitekim Osmanlı hükümeti *Cihad-ı Ekber Fetvası*'nı yayımlandığında Rafet Bey'in haklı olduğu ortaya çıkacaktır. Organize olamayacak kadar bilgisiz ve maddi-manevi imkânlardan mahrum bu mülayim insanların çıkardığı bazı isyan hadiseleri Felemenkleri korkutacak seviyeye ulaşmamıştır.

3. Bulgular

Osmanlı Devleti'nin Uzak Doğu Müslüman Sultanlıkları ile irtibatı 16. yüzyıla dayanmaktadır. Çin ile Hindistan ve sonrasında Avrupa ticaretinin önemli bir noktası olan Malaka boğazının kritik bir noktasında, Sumatra Adası'nın kuzeyinde yer alan Açe Osmanlı Devleti himayesine girmiş ve bir ittifak kurmuştur. Ancak ilişkileri sembolik olarak kalmış ve zamanla da zayıflamıştır. Sömürgeciliğin hız kazandığı 19. yüzyılda Açe gibi Kedah, Riau ve Cambi gibi diğer Müslüman bölge devletleri yeniden Osmanlı Sultan ve Halife'sinden himaye talep etmeye başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya'nın ortasında olan bu bölgede diasporası diyebileceğimiz on binlerle ifade edilen tebaası bulunmaktadır. Bu tebaanın ekseri Yemen'in Hadramut topraklarından bölgeye gelmiş, bölgede ciddi bir nüfuzu olan seyyid ve tüccarlardan müteşekkildir. 20 milyondan fazla nüfusu bulunan Endonezya'nın Müslüman halkı da en az kendi tebaası kadar Osmanlı sultanat ve hilafetine ciddi bir gönül bağı bulunmaktadır. Malay halklarının Rum (Osmanlı) Sultanı'na olan bağlılıkları efsanelerinde açıkça görülmektedir. Üstelik Hindistan gibi Endonezya da tek başına Osmanlı'nın Müslim ve gayrimüslim bütün nüfusundan çok daha fazla Müslüman nüfusu barındırmaktadır. Ancak bu nüfus, Hollanda'nın uyguladığı baskıcı siyaset ile çok ağır şartlar altında bütün ilim irfan ve sanatını unutmuştur. Yani milyonlarca zevk ve gösterişe düşkün kuru bir kalabalıktan oluşan yerel halk ile onlara nispeten ekonomik olarak durumları daha iyi ama cehalette onlardan aşağı kalmayan on binlerce etkisiz eleman durumuna düşürülmüş Osmanlı tebaası Araplardan ibarettir.

Endonezya hemen hemen Hindistan kadar zengin kaynakları olan bir bölgedir. Altın, demir, kalay, kurşun, bakır, elmas ile akik madenleri ve karanfil, tarçın, kahve, biber, günlük, Arap zambakı, pirinç, tütün, buğday, mısır buğdayı, şeker kamışı, vanilya, ananas, pamuk, zencefil, baharat ve bazı tıbbi bitkiler gibi birçok kıymetli doğal zenginliği bulunmaktadır. Dolayısıyla bölge hem ekonomik hem insan kaynağı olarak Osmanlı için çok büyük fırsatlar sunmaktadır. Osmanlı Devleti ise sömürgeci devletler koalisyonu ile karşı karşıyadır.

Sonuç

Sömürgeciliğin hızlandığı 19. yüzyılda Osmanlı ile Hint Adaları ya da Endonezya civarı Müslüman devletlerle Osmanlı'nın ilişkileri tekrar gelişmeye başlamıştır. Son dönemde Açe gibi bazı yerel sultanlıkların Osmanlı'ya tabi olma talepleri de bilinmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker sevk edebilecek ne bir deniz filosu ne de ekonomik imkânı bulunmaktadır. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti Hicaz ve Mısır meseleleriyle ve sonrasında ise Rusya ile yaşadığı harpler dolayısıyla kendisini çağıran fırsatlara imkân ayıramamıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru da Avrupalıların sömürge düzeni bölgede sert bir şekilde hâkim olmuştur. II. Abdülhamid döneminde nispeten savaşız geçen dönemde dış baskılara karşı bir açılım ve nüfuz genişletme çabaları sonucu da birçok yerde olduğu gibi Hollanda sömürgeleri başkenti olan Batavya'ya da bir şebenderlik açmıştır. Ancak yerel halk gibi Osmanlı tebaası da oldukça cahil kaldıklarından Osmanlı'nın beklediği faydayı temin etmesi için zamana ihtiyacı bulunmaktadır.

19. yüzyılda Güneydoğu Asya iki gücün nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Birincisi güç, servet, silah ve organize işbirliği sayesinde fiziki olarak bölgeye hâkim olan ve yerel halka ikinci sınıf muamelesi yapan sömürge devletleri; diğeri hem bölgedeki tebaası hem de tebaası kadar gönül bağı bulunan yerel halk üzerinde hem ortak tarih hem de inanç dolayısıyla manevi nüfuzu bulunan Osmanlı Devleti. Ancak son dönem Osmanlı'nın içine düştüğü borç elini kolunu bağlamış durumdadır. Borçlu olduğu ülkelerden biri de Endonezya'yı sömürge edinen Hollanda'dır. Hollanda Krallığı bu zayıflığı bildiğinden Osmanlı'nın isteklerini ciddiye almamıştır. Osmanlı ile ciddi gönül bağı olan bu coğrafya insanı ise organize olabilecek kadar bir bilgi ve kültür birikimine sahip olmadığından Hollanda hükümeti tarafından kendi memleketlerinde normal insani hukuk kurallarından bile mahrum bırakılmıştır. Osmanlı Devleti ise davet edildiği bu zenginlik ve insan kaynağından tam olarak istifade edememiştir. Hatta kendisine bel bağlayan tebaasının hukukunu korumakta ve yerel halkların insanlık haklarını savunmakta başarılı olamamıştır.

II. Abdülhamid, bölgeye şebenderlik açarak bir koz olarak kullandığı bu nüfuz alanında zamana yaydığı anlaşılan bilinçlendirme faaliyetleri içerisine girmiştir. Ancak İttihatçıların Osmanlı'yı I. Dünya Harbi'ne dâhil etmeleriyle olgunlaşmamış şartlarda bölge insanından istifade ümitleri netice vermemiştir. Yine de başlayan bu bilinçlenme faaliyetleri Osmanlı sonrasında yerel bir mücadele olarak devam etmiş ve geç de olsa bölge en azından fiziki istiladan kurtulmuştur.

Bu iki gücün mücadele şunu göstermektedir ki cehalet ekonomik ve medenî haklardan mahrumiyete sebep olmakta ve halkları insanî haklarını muhafaza için gereken ittifak ve organize olamayan kalabalıklar haline getirmektedir. Ayrıca ekonomik güç eğitimle desteklendiğinde teknik ve organize üstünlük azınlık bir gurubu yığın yığın kalabalıklara hâkim duruma getirebilmektedir. Ancak halkların insanî ihtiyaçlardan mahrum bırakılması geç de olsa bu hâkimiyeti akim bırakmaktadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO). 5 Mayıs 314. *Batavya etfal-i Müslimesinden Dersaadet'e gönderilen çocuklar* (Dosya No: 1166, Gömlek No: 87419, Belge No: 7).

Dahiliye Mektubî Kalemî (DH.MKT). 30 Rabiulahir 1322. *Tebaalığa kabul talebinde bulunan otuz kişinin tabi oldukları hükümetten uyruk değişikliği için izin almaları gerektiği* (Dosya No: 856, Gömlek No: 67, Belge No: 3).

- Hariciye Nezareti İdare (HR.İD). 31 Ekim 1913. *Cava ve havalisindeki Müslüman ahaliye dağıtılmak üzere Mushaf-ı Şerif gönderilmesi* (Dosya No: 1373, Gömlek No: 57).
- Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO). 31 Kânunusani 1305. *Batavya Başşehbenderi'nin Cava ve Hadramut halkının tabiiyeti ve yaşayış şekillerini içeren tahrirati* (Dosya No: 174, Gömlek No: 5, Belge No: 1).
- Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî (HR.MKT). 11 Rabiulevvel 1275. *Bahr-i Muhit ve Cava taraflarından muhacir olarak Basra'ya gelecek olanların kabul edilip himaye olunmaları* (Dosya No: 261, Gömlek No: 64).
- Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS). 27 Haziran 1884. *Felemenk Devleti müstemlekelerinden Cezayir-i Hindiye'nin (Malezya-Endonezya) siyasi, ticari, sınai ve coğrafi ahvaline dair rapor* (Dosya No: 2895, Gömlek No: 9).
- Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS). 19 Aralık 1890. *Cava hükümdarının Osmanlı tabiiyetine girmek istemesi* (Dosya No: 551, Gömlek No: 4).
- Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS). 24 Eylül 1914. *Hollanda Hindistanı'ndaki Osmanlı tebaası meselesi* (Dosya No: 563, Gömlek No: 1, Belge No: 615).
- Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS). 24 Şubat 1330/1915. *Batavya Başşehbenderi Rafet Bey'in Felemenk hükümetinin ve müstemlekeleri olan Java'daki memurlarının siyasi temayülleri ile ilgili değerlendirmeleri* (Dosya No: 2406, Gömlek No: 80).
- Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS). 1 Mart 1921. *Rafet Bey'in İslam dünyasındaki çöküşün sebepleri ve misyonerlerin faaliyetleri hakkında bir mütalaası* (Dosya No: 2465, Gömlek No: 72).
- Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH). 12 Mart 1898. *Açe ahalisi üzerinde nüfuzu olup Felemenkliler ile Açeliler arasındaki savaşlarda bir hayli etkili olan Abdurrahman ez-Zahiri Paşa'nın kızı hakkında* (Dosya No: 208, Gömlek No: 74).
- Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH). 25 Eylül 1905. *Batavya'da (Jakarta) bulunan Osmanlı tebaasının durumlarının kötü olduğuna dair Batavya Başşehbenderi'nin raporu* (Dosya No: 324, Gömlek No: 82).
- Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH). 21 Şubat 1906. *Batavya Başşehbenderliğince dört Felemenk tebaasına pasaport verildiği iddiası hakkında* (Dosya No: 330, Gömlek No: 92).
- Hatt-ı Hümayun (HAT). 29 Zilhicce 1240. *Kedah Hakimi'nin imdat talebine dair* (Dosya No: 785, Gömlek No: 36657).
- İrade-i Dahiliye (İ.DH). 8 Zilkade 1274. *Cava Adalarında Riau Adası Emiri'ne nişan ve hutbe kiraatı zımında emr-i ali yazılması ve adamlarına atıyye itasına dair* (Dosya No: 407, Gömlek No: 26941).
- İrade Hariciye (İ.HR). 29 Recep 1266. *Cava (Açe) Hükümdarı Mansur Şah'ın gönderdiği bir adam vasıtasıyla bağlılığını bildirdiği ve bir miktar da iane talep ettiğine dair* (Dosya No: 66, Gömlek No: 3208).
- İrade Hariciye (İ.HR). 4 Cemaziyelahir 1276. *Açe Hakimi tarafından name getiren memurünün yevmiye isteklerine cevap verilmesi* (Dosya No: 173, Gömlek No: 9431).
- İrade Hariciye (İ.HR). 18 Ramazan 1308. *Sumatra mütemeyyizanından Mösyö Henry'nin memleketi ahalisine parasız olarak tevzi olunmak üzere altı yüz adet Mushaf-ı şerif gönderdiği* (Dosya No: 321, Gömlek No: 20729).
- İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS). 17 Muharrem 1282. *Cava adasında bulunan Açe hükümetinin istidasına ve Pertev Efendi'nin gönderilmesine dair* (Dosya No: 37, Gömlek No: 1524, Belge No: 24).

- İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS). 17 Recep 1273. *Felemenk'te Hind ve Amerika'daki başlıca adalar limanlarında şebenderlik tesisi* (Dosya No: 9, Gömlek No: 368).
- İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL). 16 Safer 1268. *Cava hükümdarının tabiiyet-i saltanat-ı seniyye şerefine mazhariyeti hususu* (Dosya No: 226, Gömlek No: 7706).
- Maarif Nezareti Mektubî Kalemî (MF.MKT). 19 Rabiulahir 1317. *Cava İslam ahalisi ve talebesine ücretsiz dağıtılmak üzere gönderilen Mushaf-ı Şerife hakkında olunacak muamelenin Hariciye Nezareti'ne bildirilmesi* (Dosya No: 462, Gömlek No: 33).
- Sadaret Divan Kalemî Name-i Hümayun Evrakı (A.) DVN.NMH). 29 Zilhicce 1272. *Felemenk Devleti'nin Hindistan'ın doğu taraflarına şebender tayinine dair ruhsatname vermesi* (Dosya No: 8, Gömlek No: 20).
- Sadaret Divan Kalemî Name-i Hümayun Evrakı (A.) DVN.NMH). 24 Safer 1273. *Felemenk Devleti ile akdolunan muahedat* (Dosya No: 40, Gömlek No: 8).
- Sadaret Divan Kalemî Name-i Hümayun Evrakı (A.) DVN.NMH). 25 Şaban 1273. *Devlet-i Aliye ile Netherland arasında karşılıklı şebenderler ikamesine dair tasdikname* (Dosya No: 8, Gömlek No: 30).
- Sadaret Divan Kalemî Name-i Hümayun Evrakı (A.) DVN.NMH). 26 Eylül 1873. *Hariciye Nazırı Mehmet Râşit Paşa'nın Açe'de barışa aracı olmak için Londra Sefiri'yle yolladığı takrire Hollanda Dışişleri Bakanı Willebois'un Eylül ayı sonlarında verdiği cevap* (Dosya No: 8, Gömlek No: 5, Belge No: 1).
- Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Evrakı (A.) MKT.MHM). 18 Zilhicce 1306. *Felemenk vapur kumpanyalarının Cidde'den yolcu almalarının engellenmesinden dolayı talep ettikleri tazminata dair* (Dosya No: 558, Gömlek No: 1, Belge No: 49).
- Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ). 29 Zilkade 1320. *Hollandalıların zulmü altında ezilen Endonezya Müslümanlarına padişahın sahip çıkmasının devlete faydalı olacağı* (Dosya No: 46, Gömlek No: 10).
- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE). 21 Ramazan 1303. *Hind adalarına dair Bombay Başşebenderi Galib Bey'in layihası* (Dosya No: 8, Gömlek No: 6). * Bu belge hakkında ayrıca Selda Kılıç'ın "Bombay Şebenderi Ali Galip Bey'in Hind Adaları ile İlgili İzlenimleri" makalesine bkz. DTCF Dergisi 60/2 (2020), 638-652.
- Yıldız Elçilik, Şebenderlik ve Ateşemilerlik (Y.PRK.EŞA). 19 Recep 1315. *Batavya Şebenderi Mehmet Kamil mühriyle Hariciye Nezaretine yazılan ve Malezya ahvalinden bahseden tahrirat* (Dosya No: 28, Gömlek No: 58).
- Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS). 1 Nisan 1314. *Felemenk Hükümeti'nin Açe Devleti'yle Felemenk müstemlekâtından olan Cezayir-i Hindiy'e yaptığı mezâlim* (Dosya No: 385, Gömlek No: 2, Belge No: 3).

Diğer Kaynaklar

- 1302 *Salnâme-i Nezâreti Hariciye*. Osmanlıca, haz. Hariciye Sicill-i Ahval Müdiriyeti. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu'z Ziya, h. 1302 (r. 1301, m. 1884-1885).
- 1306 *Hariciye Nezâreti Salnâmesi*. Osmanlıca, 2. baskı, haz. Sicill-i Ahval Müdiriyeti. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, h. 1306 (m. 1888-1889).
- 1318 *Salnâme-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye*. Osmanlıca, 3. baskı, haz. Hariciye Sicill-i Ahval Müdiriyeti. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, h. 1318 (m. 1900-1901).
- Akbaş, L. (2015). *II. Mesrutiyet Döneminde İslamcılık ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aykut, A. S. (Nisan 2004). "54. Bölüm: Notlar", *İbn-i Battuta Seyahatnamesi C. 2 içinde*, 2. Baskı (ss. 890-893). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Baiquni, B. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu ve Açe Darussalam Krallığı Arasındaki İlişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Braginsky, V. (2015). *The Turkic-Turkish Theme in Traditional Malay Literature: Imagining the Other to Empower the Self*. Leiden/Boston: Brill Yayınları.
- Göksoy, İ. H. (2015). "Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century". A. C. S. Peacock & A. T. T. Gallop (Ed.), in *From Anatolia to Aceh, Turks and Southeast Asia* (pp. 175-197). Oxford University Press.
- Göksoy, İ. H. (1999). "Malay-Endonezya Kaynaklarına Göre Türkler ve Osmanlı-Açe İlişkileri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 14 (1), 175-187
- Göksoy, İ. H. ve Tetik, Z. (2019). "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderi Hacı Rasim Bey'in Hayatı, Faaliyetleri Ve Meclis-i Mebusan'a Sunduğu Arzuhali". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) (Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE))*, 6 (5), 211-229.
- H. İ. Rasim Bey. (r. Teşrinisani 1326, m. Kasım 1910). *Batavya Başşehbender-i Sabıkı Hacı Rasim Bey Tarafından Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine Takdim Kılınan Arzuhali*. İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası..
- Hurgronje, S. C. (1906). *The Achehnese*. Vol. I., ter. A. W. S. O'Sullivan. Leiden/Brill.
- Hurgronje, S. C. (2007). *Mekka in the Latter Part of the 19th Century: Daily Life, Customs and Learning: The Moslems of the East-Indian Archipelago*. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Kadı, İ. H. & Peacock, A. (2021). *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*. Leiden, Brill.
- Kathirithamby-Wells, J. (2015). "Hadhrani Mediators of Ottoman Influence in Southeast Asia". A. C. S. Peacock & A. T. T. Gallop (Ed.), in *From Anatolia to Aceh, Turks and Southeast Asia* (ss. 89- 119). Oxford University Press.
- Kavas, A. (2021), *İslam Dünyası*, 2. Baskı. Ankara: DİB Yayınları.
- Kılıç, S. (2020). "Bombay Şehbenderi Ali Galip Bey'in Hind Adaları ile İlgili İzlenimleri". *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi (DTCF) Dergisi*, 60 (2), 638-652.
- Özcan, A. (1995). *Abdülhamid ve Hilâfet*. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Reid, A. (Desember 2016). "Why did Aceh Lose Its Nineteenth Century Independence? Comparison with Siam and Other States". *Heritage of Nusantara (International Journal of Religious Literature and Heritage)*, 5 (2), 161-182.
- Şah, R. (1967). "Açı Padişahı Sultan Alâeddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (8), 373-409.
- Seljuq, A. (Jan 1, 1980). "Relations Between the Ottoman Empire and the Müslim Kingdoms in the Malay-Indonesian Archipelago". *Der Islam; Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients (İslam Şark Tarihi ve Kültürü Dergisi)*, 57, 301-310.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100